

Chińska teoria stosunków międzynarodowych

Tomasz Bortkiewicz

18.01.2022

Artykuł w skrócie:

- W Chinach stosunki międzynarodowe jako dyscyplina naukowa zaczęły rozwijać się dopiero po 1978 roku;
- teoria z chińską charakterystyką powstała głównie w dwóch celach: zachowania przez Chiny swojej własnej tożsamości oraz zapewnienie ChRL teoretycznej podstawy do tworzenia polityki zagranicznej;
- inspirując się doświadczeniem i dorobkiem teoretycznym szkoły angielskiej, chińscy naukowcy od dwóch dekad dążą do utworzenia własnej szkoły stosunków międzynarodowych;
- obecnie możemy stwierdzić, że istnieją cztery oryginalne teorie stosunków międzynarodowych z chińską charakterystyką: teoria tianxia, teoria gongsheng, teoria relacyjna i realizm moralny.

Chińska Republika Ludowa wraz ze wzrostem swojej potęgi rzuca wyzwanie Stanom Zjednoczonym na bardzo wielu płaszczyznach. Zaawansowany rozwój sztucznej inteligencji, nowy wyścig kosmiczny, zielona energia, handel, rozwój technologii 5G, wpływ w organizacjach międzynarodowych, by wymienić tylko kilka z nich. Nie inaczej jest z naukami politycznymi i teoriami stosunków międzynarodowych (SM), których dotychczasowy rozwój zdominowała zachodnia (głównie amerykańska) nauka.

W Chinach stosunki międzynarodowe jako dyscyplina naukowa zaczęły rozwijać się dopiero po 1978 roku¹. Data ta nie bez przyczyny zbiega się z reformami zapoczątkowanych przez Denga Xiaopinga i otwarciem się Państwa Środka na świat. We wcześniejszym okresie – od proklamacji Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 roku – na kilku uczelniach powstały wydziały nauk politycznych oraz stosunków międzynarodowych, jednakże, uogólniając, nie pełniły one roli niezależnych ośrodków badawczych. Ich główną funkcją było propagowanie ideologii komunistycznej oraz kształcenie kadr partyjnych i administracyjnych, niezbędnych do prowadzenia dyplomacji². Ideologia komunistyczna prezentowała wizję nieuchronnej

¹ Y. Qin, Development of International Relations Theory in China: Progress through Debates, [w:] „International Relations of the Asia-Pacific” 11, no. 2, Oxford 2011, s. 233.

² E. Haliżek, Realizm w chińskiej nauce o stosunkach międzynarodowych, [w:] Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych, pod red. E Haliżka, J. Czapotowicza, Warszawa 2014, s. 170.

rewolucji światowej; z tego punktu widzenia badanie stosunków międzynarodowych nie miało większego sensu. Chińczycy byli bardziej zainteresowani analizą ruchów narodowo-wyzwoleńczych, które miały obalić istniejący światowy porządek. Zgłębiano także wiedzę o poszczególnych państwach, co było niezbędne do prowadzenia skutecznej dyplomacji, jednakże nie działo się to w charakterze badania stosunków międzynarodowych.

W tym okresie warto wyróżnić lata rewolucji kulturalnej, 1962-1976, podczas której **politologia i socjologia zostały zakwalifikowane jako pseudonauki, a tym samym zakazano ich uprawiania**. Jednostki związane z rozwojem stosunków międzynarodowych zostały rozwiązane. Dobrym przykładem ukazującym ogrom upadku było zamknięcie Renmit University, na którym znajdował się jeden z najważniejszych wydziałów w kraju zajmujących się problematyką międzynarodową³.

Produktem intelektualnym okresu maoizmu jest Teoria Trzech Światów, pozycjonująca Chiny jako lidera biednego Południa. „Pierwszy Świat” stanowiły zimnowojenne mocarstwa USA i ZSRR. „Drugi Świat” to państwa znajdujące się w ich strefach wpływu. Według założenia tylko „Trzeci Świat” nie był imperialistyczny, i to w tych państwach mogła wybuchnąć prawdziwa proletariacka rewolucja, która miała doprowadzić do rewolucji światowej. Teoria stworzona przez Mao Zedonga przestała obowiązywać już w latach 80., na skutek zmiany ładu światowego i przeobrażeń wewnętrznych w samych Chinach.

Po epoce Mao Zedonga Chiny próbowały odnaleźć swoje miejsce w świecie. **Wśród chińskich badaczy SM wybuchła wielka debata nad pytaniem, czy ChRL powinna otworzyć się na świat, czy też pozostać w izolacji**⁴. Ustalono, że polityka zagraniczna musi sprzyjać wzrostowi gospodarczemu. W praktyce oznaczało to zerwanie z rewolucyjnym zapędem i skoncentrowanie się na stabilizacji ładu międzynarodowego. Konsekwencją obrania tej ścieżki, było żywe zainteresowanie zachodnimi teoriami SM. W latach 90. zostały przetłumaczone na język chiński najważniejsze zachodnie prace: Hans Morgenthau, *Polityka między narodami* (1990); Kenneth Waltz, *Man, The State and War* (1991); Robert O. Keohane i Joseph S. Nye, *Power and Independence: World Politics in Transition*, (1992); Robert Gilpin, *War and Change in World Politics* (1994).

³ R. Xiao, *Chinese Perspectives on International Relations in the Xi Jinping Era*, Seattle 2020, s. 3-4.

⁴ Y. Qin, *Development of International...*, s. 233.

Główne pytanie tego okresu brzmiało: jak lepiej realizować interes narodowy Chin?

Debata toczyła się między zwolennikami teorii realizmu i liberalizmu. Realisci podkreślali znaczenie władzy materialnej w anarchistycznym systemie międzynarodowym, liberałowie zaś nawoływali do większego zaangażowania w instytucjach międzynarodowych⁵. Perspektywa realizmu cieszyła się większym zainteresowaniem wśród chińskich akademików. Może to wynikać z doświadczeń historycznych zaznawanych od wojen opiumowych, które wytworzyły w Chińczykach pragnienie silnego państwa i nieufność do systemu międzynarodowego⁶.

Trzecia wielka debata trwająca do dziś rozpoczęła się w pierwszych latach XXI wieku, jako intelektualna reakcja na wzrost znaczenia ChRL w systemie międzynarodowym. **Chińscy naukowcy zastanawiają się, czy ChRL może rozwijać się pokojowo, czy też jako pretendent powtórzy drogę poprzednich wschodzących potęg i wejdzie w drogę konfrontacji z obecnym hegemonem.** Do debaty włączyli się zyskujący na popularności konstruktywiści. Razem z liberałami argumentują za możliwością uniknięcia konfliktu, zaś realisci podkreślają konsekwencje nieuchronnego zburzenia dotychczasowego ładu światowego⁷. W okresie sprawowania władzy przez przewodniczącego Hu Jintao oficjalną ideą polityki zagranicznej był „pokojowy wzrost”. Koncepcja podkreślała, że Chiny nie zamierzają zmieniać globalnego *status quo*, a ich wzrost nie zagraża światowemu bezpieczeństwu. Z czasem zmieniono nawet słowo „wzrost” (kojarzone w pewien sposób z zagrożeniem) na neutralne słowo „rozwój”.

Teoria z chińską charakterystyką

Hasło „z chińską charakterystyką” stało się niezwykle modne w okresie reform gospodarczych, przeprowadzonych w latach 1978-1989. Sztandarowym pojęciem stał się „socjalizm z chińską charakterystyką”, a jego głównym propagatorem był Deng Xiaoping. Za tym hasłem powstawały inne, takie jak: kultura socjalistyczna z chińską charakterystyką, modernizacja rolnictwa z chińską charakterystyką, gospodarka socjalistyczna z chińską charakterystyką, polityka socjalistyczna z chińską charakterystyką.

Wołanie o teorię z chińską charakterystyką wybrzmiało już na pierwszej krajowej konferencji na temat stosunków międzynarodowych, która odbyła się w Szanghaju

⁵ Ibidem, s. 240.

⁶ H. Wang, *The Rise of China and Chinese International Relations Scholarship*, Lanham, 2013, s. 14.

⁷ Y. Qin, *Development of International...*, s. 233.

w dniach 9-13 sierpnia 1987 r. Organizatorem był Huan Xiang, ówczesny dyrektor generalny Chińskiego Centrum Studiów Międzynarodowych i długoletni doradca chińskich przywódców ds. polityki zagranicznej⁸. **Konferencja przeszła do historii jako kamień węgielny pod samodzielną, chińską teorię SM.** Po otwarciu się Państwa Środka na świat wielu młodych chińskich naukowców wyjechało za granicę na studia. Niektórzy z nich, wróciwszy do kraju z nową wiedzą, wiedzieli pilną potrzebę opracowania chińskiej teorii. W miarę rozwoju teorii SM chińscy badacze przechodzili z fazy uczenia się i naśladowania zachodnich teorii do fazy wypracowania własnej. Odkrywali, że teorie zachodnie nie wyjaśniają zjawisk zachodzących w Azji Wschodniej. Na przykład, proces integracji państw wschodnioazjatyckich z zastosowaną metodą „ASEAN way”, którą charakteryzuje elastyczność, nieformalność, miękki instytucjonalizm toczy się innym rytmem niż proces integracji europejskiej.

Teoria z chińską charakterystyką powstała głównie w dwóch celach: **zachowania przez Chiny swojej własnej tożsamości** oraz **zapewnienia ChRL teoretycznej podstawy do tworzenia polityki zagranicznej**, w której różne szkoły myślenia będą oferować różne możliwości wyboru polityki zagranicznej Chin⁹. W kontekście stosunków międzynarodowych unikalność Chin wiąże się z konfucjańskim pojęciem *tianxia*, które oznacza wszystko, co pod niebem. Koncepcja zawiera w sobie trzy idee chińskiego światopoglądu. Po pierwsze, Chiny są w centrum świata, a ich wyższość cywilizacyjna emanuje na inne państwa. Po drugie, kierują się drogą harmonii, która opiera się na rozwiązywaniu konfliktu i poszukiwaniu skutecznych metod łagodzenia i uśmierzenia wszelkiego rodzaju niezgodności¹⁰. Po trzecie, porządek w Chinach opiera się na ścisłej hierarchii – tak, jak niebo znajduje się ponad ziemią, tak rodzice znajdują się ponad swoimi dziećmi, mąż ponad swoją żoną, monarcha ponad swoimi monarchami i poddanymi, Chiny ponad innymi państwami¹¹.

Innym pojęciem odnoszącym się do tradycyjnej chińskiej koncepcji relacji międzynarodowych jest „system trybutarny”. Został ustanowiony za panowania dynastii Han (206 p.n.e. - 220 n.e.), a definitywny koniec jego funkcjonowania datowany jest dopiero na koniec pierwszej wojny opiumowej w 1842 r. Chińska wizja porządku międzynarodowego w ramach systemu trybutarnego opierała się m.in. na asymetryczności relacji, zapewnienia bezpieczeństwa systemu, obopólnej wymianie gospodarczej. Prawdą jest, że współcześnie nie ma możliwości

⁸ G. Chan, *Chinese Perspectives on International Relations*, London 1999, s. 140.

⁹ *Ibidem*, s. 141.

¹⁰ H. Wang, *op.cit.*, s. 43-64.

¹¹ X. Yao, *Konfucjanizm. Wprowadzenie*, Kraków 2009, s. 170.

odbudowania systemu trybutarnego w jego historycznej postaci ze względu na to, że Chiny nie są jedynym centrum światowym. Trudno także byłoby sobie wyobrazić uznanie formalności chińskiego zwierzchnictwa przez inne państwa oraz płacenia trybutu. Pomimo tego, **niektórzy badacze dostrzegają przywracanie przez ChRL systemu w jej zmodyfikowanej wersji**¹².

Warto zauważyć, że tworzenie się teorii z chińską charakterystyką zbiegło się z czasem z odrodzeniem się konfucjanizmu z ChRL. Konfucjanizm zwalczany po 1949 roku zaczął powracać do łask okresie przejścia władzy przez Deng Xiaopinga. Przejawem odwilży było usunięcie z podręczników szkolnych z frazy „reakcyjna myśl Konfucjusza” przymiotnika „reakcyjna”. W kolejnych latach powstały instytucje zajmujące się badaniem i promocją myśli Wielkiego Mistrza. Status konfucjanizmu dla ChRL symbolicznie został zaakcentowany 28 września 2004 r. poprzez organizację urodzin Konfucjusza, w których brali udział przedstawiciele władz państwowych. W tym samym roku powstały także pierwsze Instytuty Konfucjusza promujące chińskie idee na całym świecie¹³.

Chińska Szkoła Stosunków Międzynarodowych

Inspirując się doświadczeniem i dorobkiem teoretycznym szkoły angielskiej, chińscy naukowcy na początku XXI wieku wzięli sobie za cel utworzenie własnej szkoły stosunków międzynarodowych. Z definicji szkołę badawczą tworzy grupa naukowców, która prezentuje odrębny i specyficzny styl myślenia, odróżniający się w sposób znaczący od reszty. Reprezentanci danej szkoły mają podobny do siebie styl akademicki i orientacje badawcze. Łączy ich interpretacja rzeczywistości i spojrzenie na przyszłość. Yan Xuotong przyznaje wprost, że „tożsamość narodowa wpływa nie tylko na mój wybór pytań badawczych, ale także na kierunek moich badań. Wybieram pytania międzynarodowe, które są bardzo istotne dla Chin”¹⁴. Z kolei badaczka Mei Ran wskazuje, że całkowita **dominacja teorii zachodnich była zjawiskiem nienormalnym i nie sprzyjała rozwojowi teorii SM**. W związku z tym powstanie szkoły chińskiej to nic innego jak skruszenie amerykańskiego monopolu intelektualnego¹⁵.

¹² Zob. D. Kand, *East Asia Before the West: Five Centuries of Trade and Tribute*, New York 2010.

¹³ M. Tylkowski, *O renesansie konfucjanizmu w Chinach kontynentalnych w okresie reform*, [w:] 70 lat chińskiej republiki ludowej w ujęciu interdyscyplinarnym, pod red. H. Kupś, M. Szatkowskiego, M. Dahala, Warszawa 2021, s. 35-39.

¹⁴ H. Wang, *op.cit.*, s. 14.

¹⁵ X. Ren, *Grown from within: Building a Chinese School of International Relations*, [w:] *The Pacific Review* 33(4):1-27, 2020, s. 3.

Wielu badaczy odpowiada się za tezę, że każda teoria ma perspektywę kulturową i zachodnia nie jest żadnym wyjątkiem. Rozwój głównych nurtów amerykańskiej teorii SM koreluje z celami polityki zagranicznej USA. Z punktu widzenia Pekinu zachodnie teorie mają na celu usprawiedliwienie hegemonicznych idei i zachowania zamorskiego mocarstwa¹⁶. W tym miejscu warto zadać sobie pytanie, dlaczego nigdy nie istniała teoria niezachodnia (komunizm także jest zachodni). Amitav Acharya i Barry Buzan doszli do wniosku, że jest to wynik międzynarodowego podziału pracy. Władza i bogactwo umożliwiają inwestowanie w infrastrukturę naukową¹⁷. Powstają uniwersytety, ośrodki badawcze, istnieje powszechna edukacja, a wielkie możliwości przyciągają intelektualistów z całego świata, którzy następnie rozpropagowują teorie w swoich państwach.

Takie postawienie sprawy, jakkolwiek budujące dla chińskiej nauki, wywołuje problem, że w takim razie każde z państw, a przynajmniej cywilizacji, powinno posiadać swoją własną teorię/szkołę SM, ponieważ wypracowanie obiektywnych narzędzi analizy jest niemożliwe¹⁸. Mówiąc wprost, teorie wypracowane w Chinach nie będą nadawać się do analizy państw Ameryki Łacińskiej, Afryki, Europy i tak dalej. Część chińskich badaczy wskazuje, że nauka wcale nie jest zależna od położenia geograficznego, doświadczeń historycznych, czy kultury. Ta grupa, uznając uniwersalność teorii, dalej w pełni korzysta z koncepcji wypracowanych na zachodzie¹⁹.

Poza brakiem obiektywności chińska szkoła spotyka się z innymi słowami krytyki. Pojawia się nawet zarzut do samego terminu. Wskazuje się, że bardziej akademicko brzmiąca chińska szkoła zastąpiła wcześniej propagowaną chińską charakterystykę, aby uniknąć naznaczenia ideologicznego. Najcięższy zarzut dotyczy jednak niezależności chińskich badań. Podkreśla się, że studia międzynarodowe w Chinach są służebne wobec celów ustalonych przez Komunistyczną Partię Chin. Na przykład w okresie ustanowienia koncepcji „pokoju wzrostu” jako oficjalnej polityki prowadzenia relacji międzynarodowych, została ona entuzjastycznie przyjęta w środowisku badaczy, a jej rozwój był głównym przedmiotem badań. **Należy przy tym zaznaczyć, że o ile kurs wytycza KPCh, to istnieje przestrzeń do dyskusji**

¹⁶ H. Wang, op.cit., s. 33.

¹⁷ A. Amitav, B. Buzan, Why is there no non-Western international relations theory? An introduction, [w:] Non-western international relations theory: Perspectives on and beyond Asia. Londyn 2009.

¹⁸ H. Wang, op.cit., s. 44.

¹⁹ Y. Qin, Development of International..., s. 250.

odnośnie tego jak te cele można zrealizować²⁰. Niemniej dyskusja na temat potrzeby chińskiej szkoły toczyła się i toczy się dalej, jednakże dziś już większość chińskich opowiada się za jej utworzeniem.

Oryginalne teorie o chińskiej charakterystyce

Obecnie możemy stwierdzić, że istnieją cztery oryginalne teorie stosunków międzynarodowych z chińską charakterystyką: teoria tianxia, teoria gongsheng, teoria relacyjna i realizm moralny. Te dwie ostatnie zostaną opisane poniżej.

Teoria Relacyjna

Autor teorii, Yaqing Qin, wskazuje, że główny nurt zachodnich teorii stosunków międzynarodowych opiera się na kulturowo zakorzenionej w oświeceniu koncepcji indywidualnej racjonalności (ang. *Individual rationality*). Według tego poglądu, ludzie to egoistyczne jednostki, zawsze gotowe do maksymalizacji własnych korzyści jak najniższym kosztem. To założenie na poziomie międzynarodowym objawia się stwierdzeniem, że na system międzynarodowy składają się indywidualni aktorzy poruszający się w anarchistycznym środowisku ze wszystkimi tego konsekwencjami. W opozycji do indywidualnej racjonalności, **Yaqing Qin jako podstawę swojej teorii proponuje relacyjność**, która ma swojego zakorzenienie w konfucjanizmie. Zgodnie z logiką relacyjności aktor podejmuje decyzje zgodnie ze stopniami intymności bądź ważności swoich relacji z innymi aktorami, mając na uwadze w tle wszystkie inne relacje. Człowiek traktuje inaczej swojego przyjaciela niż nieznanego, a państwo inaczej swojego bliskiego sojusznika niż państwo, z którym nie utrzymuje bliskich relacji.

Badacz podaje przykład Stanów Zjednoczonych, które od jednych państw domagają się rozbrojenia arsenału nuklearnego, z kolei arsenał nuklearny innych państw im nie przeszkadza. Przekonuje, że podejmując działanie, aktor musi brać pod uwagę kontekst relacyjny, bo bez tego jego akcja nie byłaby racjonalna. USA inaczej postrzegały kwestię pozyskania broni jądrowej przez Izrael, Pakistan, a jeszcze inaczej przez Koreę Północną. Relacyjność wyklucza zatem indywidualną racjonalność i samodzielną sprawczość, która zakłada zdolność jednostki

²⁰ M. Alagappa, *International Relations studies in Asia: distinctive trajectories*, [w:] *International Relations of the Asia-Pacific*, vol. 11, 2011, s. 205.

do podejmowania decyzji na podstawie własnego interesu. Teoria racjonalności pozwala spojrzeć inaczej na podstawowe pojęcia z dziedziny SM, takie jak: systemy międzynarodowe, władza, zarządzanie... **Z relacyjnego punktu widzenia świat jest złożony z ciągłych zdarzeń i trwających relacji.** W swojej analizie Yaqing Qin skupia się na relacjach aktorów w systemie, odchodząc od obserwacji SM kategoriach struktury (systemu) i państw narodowych²¹.

Realizm moralny

Teoria realizmu moralnego została opracowana przez Yan Xuetonga. Jest on uważany za jedną z najważniejszych chińskich postaci teorii SM, a regularne publikacje w języku angielskim przyniosły mu międzynarodowe uznanie. Jak sama nazwa wskazuje, **teoria opiera się na realistycznych założeniach – materialnej siły, władzy oraz interesu.** Wartością dodaną do realizmu jest składnik moralności. Autor – czerpiąc z dorobku chińskich mistrzów jak: Guanzi, Konfucjusz, Laozi, Mencius i Xunzi – podkreśla znaczenie cech moralnych przywódcy jako podstawy legitymizującej sprawowania władzy²². Podstawowe pytanie, które stawia Yan Xuetong brzmi: w jaki sposób wschodzące mocarstwa wyparły istniejące dominujące mocarstwa światowe? Teoria realizmu moralnego mówi o tym, że powodem zmiany w systemie jest wyższość przywództwa politycznego wschodzącego kraju nad przywództwem politycznym dotychczasowego hegemonu.

Dla Yan Xuetonga przywództwo polityczne jest podstawą międzynarodowej równowagi sił. Moralność lub strategiczna reputacja wschodzącego mocarstwa może zwiększyć jego międzynarodową siłę polityczną, co z kolei przekształca międzynarodową konfigurację władzy, a nawet może pomóc w ustanowieniu nowej międzynarodowej normy lub porządku²³. Badacz uważa, że Chiny powinny oprzeć ustanowienie nowego porządku międzynarodowego na wartościach uczciwości, sprawiedliwości i obywatelstwa. Istniejący rozdźwięk między wartościami deklarowanymi przez ChRL, a praktyką polityczną powodują, że teoria spotyka się z krytyką w świecie zachodnim²⁴.

²¹ Y. Qin, A relational theory of world politics. *International Studies Review*, 18(1), 2018, s. 33–47.; Y Qin, A relational theory of world politics. Cambridge 2018.

²² E. Haliżek, op.cit., s. 178.

²³ Zob. Y. Xueton, *Ancient Chinese Thought, Modern Chinese Power*, Oxford 2011.

²⁴ E. Haliżek, op.cit., s. 180.

Wnioski i perspektywy

Po 1978 roku w Chinach odbyły się trzy wielkie debaty dotyczące SM. Temat każdej z nich odnosił się do ówczesnej sytuacji międzynarodowej i pozycji Chin w systemie. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że **następna debata zostanie zdominowana pytaniem o kształt struktury systemu międzynarodowego**: jakie mają obowiązywać normy w relacjach międzypaństwowych; w jaki sposób zreformować organizacje międzynarodowe, by bardziej odpowiadały chińskiej wizji systemu; czym zastąpić dotychczasową amerykańską narrację mówiącą o prawach człowieka i demokracji; jakie mechanizmy stabilizacji systemu należy wprowadzić...

Można oczekiwać, że ChRL włoży jeszcze większy wysiłek w rozwój teorii SM, aby być przygotowanym intelektualnie na detronizację Stanów Zjednoczonych z pozycji hegemonia światowego. W związku z tym czeka nas rozkwit chińskich oryginalnych koncepcji, a także teorii hybrydowych, łączących ze sobą paradygmaty zachodnie z chińskimi.

O AUTORZE

Tomasz Bortkiewicz. Absolwent Politologii na Uniwersytecie Warszawskim oraz Stosunków Międzynarodowych na Uniwersytecie w Białymstoku. Nauczyciel akademicki związany z Uniwersytetem w Białymstoku. Jego zainteresowania badawcze obejmują politykę zagraniczną Chińskiej Republiki Ludowej w szczególności relacje z USA.

JEŻELI DOCENIASZ NASZĄ PRACĘ, DOŁĄCZ DO GRONA NASZYCH DARCZYŃCÓW!

Z otrzymanych funduszy sfinansujemy powstanie kolejnych publikacji.

Możliwość wsparcia to bezpośrednia wpłata na konto Instytutu Nowej Europy: 95 2530 0008
2090 1053 7214 0001 tytułem: „darowizna na cele statutowe”.